

DOI: <https://doi.org/10.61825/r1.2024.v501.10>**Magdalena Turska***Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Zbigniewa Herberta
w Gorzowie WielkopolskimORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9458-2119>e-mail: m.turska@wimbp.gorzow.pl**STAN BADAŃ NAD ŚRODOWISKIEM LITERACKIM
GORZOWA WIELKOPOLSKIEGO I OKOLIC –
REKONESANS I PERSPEKTYWY ROZWOJOWE**RESEARCH ON THE LITERARY ENVIRONMENT OF GORZÓW
WIELKOPOLSKI AND ITS SURROUNDINGS: CURRENT INSIGHTS
AND FUTURE PROSPECTS**Keywords:** regional literature, literary environment of Gorzów Wielkopolski, literary studies, bibliographic query.

This article aims to assess the extent of research conducted on the literary heritage of Gorzów Wielkopolski and its surrounding regions. The study involves an examination of the available literature in the Regional Collection Department of the Zbigniew Herbert Regional and Municipal Public Library in Gorzów Wielkopolski, supplemented by a bibliographic query of the catalogues of the National Library of Poland. Findings indicate that while literary figures from the region have been acknowledged in existing research, there remains significant potential for further exploration, particularly regarding contemporary writers. Additionally, the works of lesser-known authors are often only briefly mentioned in scholarly discourse, which

***Magdalena Turska** – magister filologii polskiej, bibliotekoznawczyni; zainteresowania naukowe: literatura współczesna regionu północnej części województwa lubuskiego, środowisko literackie Gorzowa Wielkopolskiego, czasopiśmiennictwo miasta.

highlights the need for a more in-depth philological investigation of regional literature. This area presents a promising opportunity for academic inquiry.

STUDIA NAD ŚRODOWISKIEM LITERACKIM GORZOWA WIELKOPOLSKIEGO I OKOLIC – REKONESANS I PERSPEKTYWY ROZWOJOWE

Słowa kluczowe: literatura regionalna, środowisko literackie Gorzowa Wielkopolskiego, badania literaturoznawcze, kwerenda.

Celem artykułu była odpowiedź na pytanie, na ile są wyczerpane badania nad piśmiennictwem Gorzowa Wielkopolskiego i okolic. Ujęto problem na podstawie literatury przedmiotu dostępnej w Dziale Zbiorów Regionalnych Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Zbigniewa Herberta w Gorzowie Wielkopolskim oraz kwerendy w katalogach Biblioteki Narodowej. Ustalono, że literaci są obecni w refleksji badawczej, jednakże pozostaje pole do eksploracji literaturoznawczej, zwłaszcza odnosząc się do piśmiennictwa współczesnego. Pomniejsi autorzy są jedynie wzmiankowani w publikacjach naukowych, dlatego też warto rozszerzyć studia filologiczne nad literaturą regionalną, aby podjąć próbę wyczerpania tematu. Materiał ten wydaje się interesującym obszarem do rekonesansu akademickiego.

Biblioteka to przestrzeń, gdzie można odnaleźć klucz do poszukiwania odpowiedzi na nieoczywiste pytania. To miejsce, w którym tropienie zagadki z reguły kończy się sukcesem. Kwerenda i poświęcony studiowaniu przedmiotu zainteresowania czas owocują wynikiem, mogącym usatysfakcjonować badacza, i wnieść wkład w literaturę – w tym przypadku naukową.

Pytania, które postawiłam, opracowując niniejszy artykuł, brzmiały: „Czy środowisko literackie Gorzowa Wielkopolskiego jest obecne w refleksji badawczej? Czy jest to teren literaturoznawczo rozpoznany, czy *terra incognita*? Jeśli to *nota terra*, to w jakim stopniu środowisko gorzowskie zostało opisane?”. Trudno ocenić, czy znalazłam wyczerpującą odpowiedź na te pytania, jednak – co pewne – dzięki Działowi Zbiorów Regionalnych oraz Działowi Informacyjno-Bibliograficznemu Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Zbigniewa Herberta, gdzie pracuję, rozszerzyłam wiedzę na temat przedmiotu swoich zainteresowań literaturoznawczych.

W niniejszym tekście przedstawiam rozpoznania badawcze, dotyczące środowiska literackiego Gorzowa Wielkopolskiego i okolic, prezentując stan

badani na podstawie dostępnych w Książnicy Herberta opracowań, jak również kwerendy w katalogach Biblioteki Narodowej. Stawiam również tezę, iż przedmiot badawczy jest nie do końca wyczerpany, a właściwie jedynie zarysowany w literaturze fachowej, dzięki czemu otwiera się pole do naukowej analizy. Mimo że od 1945 roku, licząc po dwadzieścia pięć lat, zarysowały się trzy dojrzałe statystycznie pokolenia, to jednak badania historycznoliterackie dotyczące gorzowskich pisarzy znajdują się w stadium początkowym. Jeszcze do niedawna literaturoznawcy (np. Małgorzata Mikołajczak, Mirosława Szott), pisząc o badaniach nad twórczością lubuską, posługiwali się terminem „biała plama”. To określenie, które w odniesieniu do Ziemi Lubuskiej zaistniało po wojnie w wypowiedziach polityków, pojawiło się też w pierwotnej wersji tytułu *Rubieży* Natalii Bukowieckiej-Kruszony – *Biała plama*, gdzie Landsberg/Gorzów to przestrzeń nieznana, nieodkryta – *locus ignotus* rodzącej się polskości na tzw. Ziemiach Odzyskanych. Nie sposób nie odnieść się do konstatacji Mikołajczak, która stwierdza, że:

Ziemia Lubuska – *res nullis*, ani swoja, ani obca, z dziurawą historią, bez znaków charakterystycznych krajobrazu przez długi czas po wojnie jawiła się jako „biała plama” (taki tytuł nosiła pierwotnie pierwsza poświęcona jej powieść autorstwa Natalii Bukowieckiej-Kruszony). W geografii mianem „białej plamy” określano tereny nieodkryte, nieznane, na mapie całkowicie białe. Odnosząc to pojęcie do Ziemi Lubuskiej, można powiedzieć, że po wojnie wymagała ona nie tylko strategii legitymizacyjnych, ale też „instrukcji obsługi (Mikołajczak 2017, s. 12).

Kamila Gieba konkluduje w odniesieniu do stanu badań literaturoznawczych nad regionem, że: „w 1956 roku Józef Cyrankiewicz nazwał Ziemię Lubuską »białą plamą« na kulturalnej mapie powojennej Polski. **Metaforę tę także współcześnie można odnieść do tego regionu – a ściślej do literaturoznawczej refleksji nad lubuską beletrystyką** [podkreślenie – M.T.]” (Gieba 2018, s. 25-26).

Chociaż minęło blisko 80 lat od zaistnienia środowiska gorzowskiego, to stan wiedzy na jego temat nadal jest niepełny. Biorąc to pod uwagę, można przyjąć perspektywę geopoetycką, którą zaproponowała Mirosława Szott w studium nad poezją lubuską:

Czytanie miejsca zaproponowane w tej pracy było, by posłużyć się formułą zaczerpniętą z książki *Topographies* Josepha Hilisa Millera, rodzajem podróży. Początkowo podjęłam tę peregrynację bez topograficznego rozeznania, z przyzwoleniem na błędzenie i swobodne sprawdzanie literackiego świata. Dopiero później nastąpiło ponowne przeanalizowanie trasy i rozrysowanie szlaków. I tak naprawdę mapa tworzyła się razem z tą wędrówką (Szott 2021, s. 231).

Metaforę mapy i podróży, którą posłużyła się badaczka, warto odnieść nie tylko do materiału literackiego *sensu stricto*, ale też w celu rozpoznania literatury przedmiotu. Właściwie publikacje, w których pojawiają się bądź to wątek odnoszący się do twórców Gorzowa Wielkopolskiego i okolic, bądź to tematyczne monografie, również tworzą swoistego rodzaju mapę, na której zaznaczone miejsca zmuszają do metaforycznej podróży pomiędzy czasem a przestrzenią.

Należy nadmienić, że informacji na temat twórców gorzowskich dostarczają wyimkowo biogramy ze *Słownika landsberskich i gorzowskich twórców kultury* (Jaworski 2007) oraz *Leksykonu literatury gorzowskiej* (Kamińska, Szmidt 2023). Dodatkowo część literackich *curriculum vitae* jest dostępna w *Almanachu poetów i pisarzy* (Kamińska, Szmidt 2014), powstałym w związku z dziesiątą rocznicą Oddziału Związku Literatów Polskich w Gorzowie Wielkopolskim i *Literatach w Gorzowie pod skrzydłami Pegaza. Nowym almanachu poetów i pisarzy* (Kamińska, Szmidt 2019), który wydano na 100-lecie Związku Literatów Polskich i w 15. rocznicę Oddziału ZLP w Gorzowie Wielkopolskim.

Ponadto nakładem Biblioteki Herberta w Dziale Informacyjno-Bibliograficznym opracowano pięć zestawów bibliograficznych w ramach Lubuskiej Bibliografii Regionalnej. Są to: *Bronisława Wajs Papusza (17.08.1908-08.02.1987)* (Rymar 2017), *Kazimierz Furman (20.05.1949-14.10.2009)*, *Włodzimierz Korsak (1.08.1886-23.09.1973)* (Jaworski 2015), *Zdzisław Morawski (6.09.1926-28.10.1992)* (Jaworski 2015) i wreszcie wydana w 2022 roku *Bibliografia zawartości „Pegaza Lubuskiego” za lata 2003-2021* (Szenwald, Zielińska 2022). Powyższe źródła o charakterze dokumentującym porządkują *en bloc* wiedzę na temat wybranych autorów, zaś ostatnie wydawnictwo dostarcza cennych informacji o środowisku twórców skupionych wokół „Pegaza Lubuskiego”.

Kierując się perspektywą, zaproponowaną przez wspomnianą wyżej Mirosławę Szott, można zauważyć, że w obszarze badań nad środowiskiem literackim Gorzowa są oczywiście miejsca lepiej rozpoznane, stanowiące wyraźne punkty na tym planie, a jednym z nich jest sylwetka i twórczość Bronisławy Wajs Papuszy (1908-1987). Nieprzecenioną rolę w promowaniu talentu Papuszy miał jej odkrywca poeta cyganolog Jerzy Ficowski. Nie dość, że przetłumaczył wybitne *gila*, to jeszcze poświęcał poetce karty w swoich dziełach, takich jak *Cyganie polscy. Szkice historyczno-obyczajowe* (Ficowski 1953), *Demony cudzego strachu. Wspominki cygańskie* (Ficowski 1986), *Cyganie w Polsce. Dzieje i obyczaje* (Ficowski 1989). Treści odnoszące się do Papuszy pojawiają się w większości materiałów przedmiotowych dotyczących literatury regionu gorzowskiego (m.in. w szkicach An-

drzeja K. Waškiewiczza). Powstały także publikacje w całości poświęcone autorce tomiku *Lesie, ojciec mój*. Papusza jako przedmiot rozważań naukowych interesowała m.in. Krystynę Kamińską, która w latach 90. XX wieku zredagowała wybrane z czasopism teksty, wydając *Papuszę, czyli wielką tajemnicę*. W 1996 roku w Gorzowie Wielkopolskim wyszła publikacja Leszka Bończuka pt. *Papusza, czyli wolność tajemna*. Na temat Wajs pisały również Magdalena Machnowska (2020) w tekstach *Bronisława Wajs Papusza. Między biografią a legendą* i *Ja, cygańska dziewczyna* oraz Angelika Kuźniak (2013), która poświęciła poetce bestsellerową książkę pt. *Papusza*. W 2017 roku Archiwum Państwowe w Gorzowie Wielkopolskim opublikowało pracę zbiorową pod redakcją Dariusza A. Rymara pt. *Bronisława Wajs – Papusza (1908-1987) – biografia i dziedzictwo*. To wyczerpujący materiał pokonferencyjny, w którym jest szeroko poruszana problematyka dotycząca poetki: począwszy od jej biografii, poprzez spuściznę dostępną w księżnicach, na wspomnieniach i inspiracjach skończywszy.

Oprócz wybranych pozycji książkowych twórczość Papuszy doczekała się omówienia w licznych artykułach. Mirosława Szott (2016) zadedykowała Bronisławie Wajs interesujące studium pt. *Pieśni Papuszy w perspektywie geo- i etnopoetyki*. Nie można pominąć szkicu Mariki Sobczak pt. *Bronisława Wajs – Papusza w perspektywie legendy literackiej. Zarys*. Papusza znalazła też swoje miejsce w zbiorze o charakterze popularnonaukowym pt. *... których pamiętamy. Szkice o ludziach Gorzowa*. Poza tym w 2018 roku nakładem Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Zbigniewa Herberta w Gorzowie Wielkopolskim wydano zestaw bibliograficzny pt. *Bronisława Wajs. Papusza (17.08.1908-08.02.1987)* w ramach Lubuskiej Bibliografii Regionalnej. Podmiotowo-przedmiotowa bibliografia obejmuje chronologicznie publikacje od debiutu Papuszy utworem *Pieśń Cyganki* w „Twórczości” w roku 1951, do 2018 roku, ściślej końca pierwszego kwartału tegoż roku. Biblioteka Herberta: „posiada ponadto znaczną kolekcję zbiorów specjalnych dotyczących poetki, m.in.: kopie rękopisów wierszy (np. *Ja jestem Cyganka biedna, Piosenka, Kolczyk liściany*), kopie listów Papuszy do Jerzego Ficowskiego (1952-1964), oryginały kartek okolicznościowych do Jerzego Ficowskiego (1950-1952) oraz kopie korespondencji urzędowej i dokumentów poetki z lat 1954-1978” (Kostkiewicz-Górska, Zielińska 2017, s. 157-158).

Jak widać, doceniona ogólnopolska autorka około 40 zachowanych utworów stała się przedmiotem badań historycznoliterackich w szerszym ujęciu. Jednocześnie należy zauważyć, że jej talent docenili także znaczący ludzie pióra, jak Wisława Szymborska czy Julian Przyboś i Julian Tuwim, który w liście do Papuszy pisał:

Ciągle Pani powtarza, że nie jest Pani poetką. Mam nowy dowód – wiersz o kolczykach z liści [...] Niech Pani dalej pisze – i zawsze takie właśnie proste, z serca Cyganki płynące wiersze [...] Gdy ich się jeszcze trochę uzbiera, wydamy to w książeczce (po cygańsku z polskim przekładem). Będzie to pierwszy na ziemi polskiej druk cygański, więc swego rodzaju historyczna książka (Kuźniak 2013, s. 126-127).

Historia Gorzowa Wielkopolskiego rozpoczyna się trudną tużpowojenną cezurą, czyli 1945 rokiem – czasem przesiedleń, ekspatriacji, osadnictwa i rodzącej się administracji polskiej na terenach dawnego Landsbergu. Do tego momentu w dziejach miasta odwołuje się wspomniana wyżej *Rubież* Natalii Bukowieckiej-Kruszony (1923-1968). Fragmenty utworu o pierwotnym tytule *Biała plama* drukowały redakcje katowickiej „Odry” (w 1947, nr 4) oraz „Głosu Wielkopolskiego” (od stycznia 1948 roku, 37 odcinków). Pod tytułem *36 pomocnik* powieść drukowano jeszcze w latach 60. w miesięczniku „Odra” (Rudiak 2015, s. 32). Dopiero w 1998 książkę wydano w całości, a przedmowę napisał do niej Dariusz Rymar, dzięki którego staraniom udało się wznowić publikację. Rymar kontynuował rozważania o tekście Bukowieckiej-Kruszony w „Nadwarciańskim Roczniku Historyczno-Archiwalnym” artykułem *Wokół wydania „Rubieży”*. Temat poruszył m.in. Arkadiusz Kalin w *Micie Ziemi Odzyskanych w literaturze. Postkolonialnym przypadku Ziemi Lubuskiej*. Badacz ujął dzieło Bukowieckiej-Kruszony w ramach prozy osadniczej, którą plasuje pomiędzy utopią a utopią. O powieści z kluczem pisała także Katarzyna Taborska w *Literaturze miejsca. Piśmiennictwie postlandsberskim* w rozdziale o literaturze przybyszów (*Casus „Rubieży”*) i wydaje się, że tezy podejmowane przez autorkę monografii wyczerpują wątek osadniczy w opublikowanej „jako typowa narracja zewnętrzna o miejscu” (Taborska 2017, s. 206) epickiej próbie. Wzmianki na temat pierwszej powieści lubuskiej pojawiają się również w artykułach Katarzyny Taborskiej i Krystyny Kamińskiej zamieszczonych w *Miejscu i tożsamości. Literatury lubuskiej w perspektywie poetyki przestrzeni i antropologii* pod redakcją Małgorzaty Mikołajczak przy współdziałaniu Kamili Gieby i Mariki Sobczak. O powieści pisała również Taborska (2014) w szkicu „*Rubież*” Natalii Bukowieckiej-Kruszony – tożsamościowa powieść nowego pogranicza. Do dzieła nawiązuje także Gieba (2017) w *Lubuskiej literaturze osadniczej jako narracji założycielskiej regionu*. Autorka osadza powieść w okresie wstępnym, tj. latach 1945-1961, podkreślając, że tekst otwiera lubuską literaturę osadniczą. Poza tym informacje o utworze pojawiają się w pracach autorstwa Małgorzaty Mikołajczak. Natalia Bukowiecka-Kruszona została odnotowana w *Leksykonie literatury gorzowskiej* z 2003 roku pod redakcją Krystyny Kamińskiej i Krzysztofa I. Szmida.

Wydaje się, że w miarę wyczerpanym tematem badawczym jest pisarstwo Zygmunta Trziszki (1936-2000), przez lata związanego z Gorzowem i okolicami (Jastrzębnik gm. Santok, Kłodawa, Ulim, Lipki Wielkie), reprezentującego nurt literatury ludowej – często określanej mianem plebejskiej. Na temat autora *Wielkiego świniobicia* powstała w 1992 roku monografia pióra Tadeusza Budrewicza pt. *Zygmunt Trziszka. Plebej na rozdrożu*. Do Trziszki jako pisarza o ugruntowanej pozycji nawiązywano w większości prac na temat literatury regionalnej jak m.in. w *Lubuskim środowisku literackim. Szkicach z lat 1963-2012* i *O literaturze lubuskiej (szkice, recenzje i inne teksty)* Andrzeja K. Waśkiewicza, *Lubuskiej literaturze osadniczej jako narracji założycielskiej regionu* Kamili Gieby czy artykuły pt. *Przemiany krajobrazu kulturowego regionu w powojennej prozie lubuskiej* autorstwa tejże. Ponadto szerzej komentowali twórczość literata: Robert Rudiak w *Życiu literackim na Ziemi Lubuskiej w latach 1945-2000*, Małgorzata Mikołajczak m.in. w *Zbliżeniach. Studiach i szkicach poświęconych literaturze lubuskiej* oraz w *Ramionach Antajosa. Z teorii i historii regionalizmu literackiego w Polsce* i „Osobliwym manuskrypcie”: „Uszance” Zygmunta Trziszki jako początku „osadniczej epopei”. Część uwagi poświęca twórcy *Podróży do mojej Itaki* Arkadiusz Kalin w *Micie Ziemi Odzyskanych w literaturze. Postkolonialnym przypadku Ziemi Lubuskiej*, który pisał o Trziszce również w artykule pt. *Tożsamości transgraniczne w prozie migracyjnej i osiedleńczej – na przykładzie twórczości Zygmunta Trziszki*, jak również Mirosława Szott w *Czytaniu miejsca. Poezji lubuskiej w perspektywie geopoetyki* oraz autorzy poszczególnych szkiców w pracy zbiorowej pod redakcją Zbigniewa Chojnowskiego i Elżbiety Rybickiej (2017) pt. *Regionalizm literacki – historia i pamięć*. Marta Ruszczyńska napisała artykuł pt. *Kresowy raj utracony w opowiadaniach Zygmunta Trziszki*, a wspomniany wyżej Arkadiusz Kalin w „Nadwarciańskim Roczniku Historyczno-Archiwalnym” zamieścił próbę pt. *Zygmunt Trziszka – pisarz lubuski (i nie tylko)*.

Pisarstwo autora *Żyłastej ręki ojca* – podobnie jak Papuszy – doceniono ponadlokalnie. Trziszka stanął w centrum zainteresowania badaczy, dzięki czemu powstała dość bogata literatura na jego temat. O sile oddziaływania lokalności w prozie twórcy *Domu nadodrzańskiego* pisał Alfred Siatecki, który lapidarnie skonstatował, że:

wszystko, co napisał i zamierzał napisać [Trziszka], brało się z naszych okolic geograficznych. Z Jastrzębnika, Ciganic, Kłodawy, Gorzowa, Zielonej Góry, Skwierzyny. [...] Chodził ulicami stolicy, ale naprawdę nie rozumiał wielkiego miasta. Prawie wszystko, co stworzył w okresie warszawskim, było przesiąknięte historią przywiezioną z nad Prutu i Czeremoszu, sońnianym zapachem lubuskich wiosek, śpiewną mową kresową (Siatecki 2000, za: Kamińska, Szmidt 2003, s. 135).

Na podstawie kwerendy okazało się, że pozostali literaci związani z Gorzowem Wielkopolskim są jedynie zarysowani w literaturze przedmiotu. Nawet tacy rozpoznawalni nie tylko lokalnie, ale i ogólnokrajowo twórcy jak Kazimierz Furman, Karol Graczyk, Marek Grewling, Beata Patrycja Klary-Stachowiak, Włodzimierz Korsak, Zdzisław Morawski¹, Janusz Olczak, Ireneusz K. Szmidt, Marek Lobo Wojciechowski jedynie śladowo pojawiają się w optyce zainteresowań badań historycznoliterackich. Mikołajczak poświęca uwagę autorowi *Ektoplazmy* w szkicu „*Jeden z pochodu idących w milczeniu*” (Marek Lobo Wojciechowski). O Dowgielewicz, Furmanie, Korsaku i Morawskim pisze Waśkiewicz w *Szkicach z lat 1963-2012* i *O literaturze lubuskiej (szkicach, recenzjach i innych tekstach)*, zaś o Graczyku Mirosława Szott w *Czytaniu miejsca. Poezji lubuskiej w perspektywie geopoetyki*. O pisarzu venatorze powstała w 2017 roku pokonferencyjna publikacja pod redakcją Elżbiety Skorupskiej-Raczyńskiej i Renaty Janickiej-Szysko pt. *Włodzimierz Korsak – Co las mu powiedział?*. Temat Furmana podjął Jerzy Madejski w „*Uczę się słów prostych...*”. Edukacja poetycka Kazimierza Furmana, a Olczaka Marta Helman w *Językowej kreacji świata przedstawionego w powieści „Wilcze dni” Janusza Olczaka* oraz Elżbieta Skorupska-Raczyńska w *Językowej kreacji swoich i obcych w powieści Janusza Olczaka „Szyld pisany antykwą”*. Również Joanna Rutkowska pisała o Olczaku w artykule *Ukształtowanie językowe debiutanckich opowiadań Janusza Olczaka (na materiale zbioru „Białe kołnierzyki”)*.

Więcej opracowań powstało na temat Ireny Dowgielewiczowej. Wojewódzki Ośrodek Metodyczny w Gorzowie Wielkopolskim wydał zbiór wspomnień o pisarce pt. *Tu moja „najbliższa ojczyzna”. Wspomnienia o Irenie Dowgielewicz* (Kraszewska 1998). Pisali o niej Waśkiewicz w „Pro Librisie” oraz Czesław Markiewicz w szkicu *Nietutejsze tutaj Ireny Dowgielewicz*, zamieszczonym we wspomnianym wcześniej Lubuskim Piśmie Literacko-Kulturalnym. Katarzyna Krysińska poświęciła twórczyni artykuł „*Żaden cud nie jest mniejszy...*”. *Sakralizacje w poezji Ireny Dowgielewicz*, a Mirosława Szott próbę *Miejsca zapisane i przemilczane w poezji Ireny Dowgielewicz*. Twórczość poetki szerzej badała Ksymena Filipowicz-Tokarska, pisząc o niej w *Kiedy margines zajmuje miejsce centralnego zapisu, czyli o twórczości Ireny Dowgielewicz*, a także w *Odśłonach kobiecej samotności w twórczości Ireny Dowgielewicz*. Izabela Broniecka poświęciła pisarce szkic pt. *Poetyzmy w powieści Ireny Dowgielewicz „Krajobraz z topolą”*.

W 2022 roku w czasopiśmie „Język. Religia. Tożsamość” wydano artykuł pt. *Krytyka literacka na łamach „Pegaza Lubuskiego”* mojego autorstwa.

¹O Zdzisławie Morawskim powstała wyczerpująca biografia autorstwa Dariusza A. Ry-mara (2020) pt. *Przegrałem jak żołnierz*.

Szkic dotyczy spektrum recenzji w latach 2003-2021. Ujmuje problem w kategoriach ilościowych na podstawie danych zebranych w bibliografii zawartości. Przeanalizowano korpus oraz zarysowano tło lokalnego czasopiśmiennictwa, aby unaocznić rolę „Pegaza Lubuskiego” w Gorzowie Wielkopolskim. Kwartalnik obecnie jest najbardziej opiniotwórczym regionalnym magazynem literackim. Co ważne, stał się forum dla twórców, a jego wartość jest nie do przecenienia. Artykuł okazał się pierwszym omówieniem zagadnienia, mimo że periodyk w 2023 roku obchodzi dwudziestolecie istnienia.

Trudno ocenić, w jakich latach powstały pierwsze przyczynki dotyczące literatury regionu. Chronologicznie były to recenzje powieści Bukowieckiej-Kruszony, następnie omówienia twórczości poetyckiej Papuszy, czy szkice o Dowgielewiczowej, Korsaku, Trziszce, później Morawskim. Idąc za myślą Andrzeja K. Waśkiewicza ze szkicu *Lubuskie środowisko literackie*, można przyjąć, że 1955 rok był cezurą początkową funkcjonowania środowiska twórczego. Autor podaje, że w czasopiśmie „Ziemia Lubuska”, które miało cechy periodyku przejściowego, ukazał się: „jedyny zamieszczony [...] tekst krytycznoliteracki, artykuł Romana Łobody »Niektóre problemy poezji na tle sztuki współczesnej« [który – M.T.] dokumentuje ówczesne rozchwianie kryteriów” (Waśkiewicz 1978, s. 225).

Data przełomowa był 1989 rok, gdy pojawiła się coraz silniej obudowana naukowo tendencja do nobilitowania prowincji, zaznaczania na mapie małych ojczyzn, a tym samym trend do wyodrębniania środowisk twórczych w danych regionach wraz z wyzbyciem się centralistycznego kompleksu stolicy. Małgorzata Mikołajczak podsumowuje myśl Jacka Kolbuszewskiego w *Ramionach Antajosa. Z teorii i historii regionalizmu literackiego w Polsce*: „badacz przeciwstawia się spychaniu badań regionalistycznych na tor boczny nauki o literaturze i broni literatury regionalnej przed zarzutem, że jest ona słabsza, gorsza, gdyż – jak twierdzi – także ona ma aspiracje artystyczne” (Mikołajczak 2021, s. 153). Dodaje również, że:

w wyniku przełomu, jaki nastąpił w 1989 roku, polskie regiony zaczęły odzyskiwać swoją historyczno-kulturową tożsamość i pamięć zbiorową. Okazało się także, że zawarte w nich siły witalne niosą w sobie istotny potencjał kulturowy i państwowotwórczy. Dynamiczny rozwój regionalizmu literackiego, który następuje w tym okresie, przejawia się m.in. intensyfikacją życia literackiego, wzrostem roli regionalnej prasy i czasopism, zdynamizowaniem aktywności regionalnych instytucji kultury i podejmowaniem różnego typu oddolnych inicjatyw kulturalnych (Mikołajczak 2021, s. 172).

Obecnie badania dotyczące miejsca, jak również tożsamości stały się wyodrębnioną dziedziną historycznoliteracką, jednakże najnowsza panorama literacka Gorzowa Wielkopolskiego jest śladowo nakreślona. Może przy-

czyzna tkwi w nikłym zainteresowaniu tym tematem, mimo że lokalni literaci od kilkudziesięciu lat skutecznie kreują kulturalną mapę miasta?

Na potrzeby niniejszej prezentacji posiłkowałam się źródłami naukowymi, uznając, że opracowania krytycznoliterackie stanowią zbyt obszerny materiał, który wymagałby osobnego studium. Ponadto celowo nie wspominam o większości współczesnych pisarzy gorzowskich, ponieważ środowisko obejmuje kilkadziesiąt osób, z których zaledwie część należy do Związku Literatów Polskich. Redakcja „Pegaza Lubuskiego”, mimo że sygnowana przez ZLP Oddział w Gorzowie Wielkopolskim, skupia nie tylko pisarzy zrzeszonych, oddaje szpalty debiutantom i literatom niestowarzyszonym w związku. Obok ZLP w mieście działa Robotnicze Stowarzyszenie Twórców Kultury, o którym szerzej pisała Krystyna Kamińska w publikacji *40 lat RSTK*. Z rozmysłem pominęłam nawet tych twórców, którzy wyróżniają się w lokalnym pejzażu literackim, ze względu na to, że ich twórczość nie stała się przedmiotem refleksji badawczej i poświęcono im jedynie prace o charakterze krytycznoliterackim.

W wywodzie starałam się nakreślić stan badań nad środowiskiem literackim Gorzowa Wielkopolskiego i okolic. Ujmując problem holistycznie, okazało się, że teza postawiona we wstępie, iż przedmiot jest jedynie zarysowany w literaturze fachowej, jest jak najbardziej zasadna. Fakt ten otwiera szerokie perspektywy rozwojowe i możliwości przed badaczami, którzy właściwie mogą nieograniczenie eksplorować domenę. Przeprowadzony przez pisaćcą te słowa rekonesans wskazuje, że warto zgłębić materię, nie tylko zarysowując przedmiot, ale i poświęcając mu na przykład wyodrębnioną monografię. Należy wręcz postawić postulat, by studia nad środowiskiem literatów Gorzowa Wielkopolskiego i okolic stały się stałym elementem w optyce zainteresowań filologów, zwłaszcza że wartość powstających w regionie dzieł często jest niedoceniana. Tę przestrzeń *terra ignota* warto zmienić w *endroit connu*.

Literatura | References

- AŃSKA H. (1989), Papsza znaczy lalka, [w:] ...których pamiętamy. Szkice o ludziach Gorzowa, red. K. Kamińska, GTK, Gorzów Wielkopolski, s. 121-125.
- BOŃCZUK L. (1996), Papsza, czyli wolność tajemna, Rolland, Gorzów Wielkopolski.
- BRONIECKA I. (2003), Poetyzmy w powieści Ireny Dowgiałewicz „Krajobraz z topolą”, [w:] Dziedzictwo kulturowe regionu gorzowskiego, red. E. Skorupska-

- Raczyńska, t. 2, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Gorzów Wielkopolski, s. 121-128.
- BUDREWICZ T. (1992), Zygmunt Trziszka. Plebej na rozdrożu, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków.
- CHOJNOWSKI Z., RYBICKA E. (2017), Regionalizm literacki – historia i pamięć, Towarzystwo Autorów i Wydawców Naukowych „Universitas”, Kraków.
- FICOWSKI J. (1953), Cyganie polscy. Szkice historyczno-obyczajowe, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- FICOWSKI J. (1986), Demony cudzego strachu, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- FICOWSKI J. (1989), Cyganie w Polsce. Dzieje i obyczaje, Interpress, Warszawa.
- FILIPOWICZ-TOKARSKA K. (2015), Kiedy margines zajmuje miejsce centralnego zapisu, czyli o twórczości Ireny Dowgielewicz, [w:] Centra – peryferie w literaturze polskiej XX i XXI wieku, red. W. Browarny, D. Lisak-Gębała, E. Rybicka, Kraków, s. 233-244.
- FILIPOWICZ-TOKARSKA K. (2016), Odsłony kobiecej samotności w twórczości Ireny Dowgielewicz, [w:] Siła samotności. Zjawisko kobiecej samotności w kulturze i edukacji, red. J. Posłuszna, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków, s. 43-53.
- GIEBA K. (2017), Przemianach krajobrazu kulturowego regionu w powojennej prozie lubuskiej, [w:] Lubuski palimpsest, red. K. J. Bąkiewicz, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, s. 185-194.
- HELMAN M. (2003), Językowa kreacja świata przedstawionego w powieści „Wilcze dni” Janusza Olczaka, [w:] Dziedzictwo kulturowe regionu gorzowskiego, t. 1, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Gorzów Wielkopolski, s. 127-148.
- JAWORSKI E. (RED.) (2007), Słownik landsberskich i gorzowskich twórców kultury. Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Zbigniewa Herberta, Gorzów.
- JAWORSKI E. (OPRAC.) (2014), Zdzisław Morawski (6.09.1926-28.10.1992), Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Zbigniewa Herberta, Gorzów Wielkopolski.
- JAWORSKI E. (OPRAC.) (2015), Włodzimierz Korsak (1.08.1886-23.09.1973), Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Zbigniewa Herberta, Gorzów Wielkopolski.

- KALIN A. (2016), Tożsamości transgraniczne w prozie migracyjnej i osiedleńczej – na przykładzie twórczości Zygmunta Trziszki, [w:] Region a tożsamości transgraniczne. Literatura. Miejsca. Translokacje, red. D. Zawadzka, M. Mikołajczak, K. Sawicka-Mierzyńska, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków, s. 414-430.
- KALIN A. (2017), Zygmunt Trziszka – pisarz lubuski (i nie tylko), [w:] Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny, red. Z. Czarnuch, Towarzystwo Przyjaciół Archiwum i Pamiątek Przeszłości, Gorzów Wielkopolski, nr 24, s. 121-138.
- KALIN A. (2019), Mit Ziem Odzyskanych w literaturze. Postkolonialny przypadek Ziemi Lubuskiej, Akademia im. Jakuba z Paradyża, Gorzów Wielkopolski.
- KAMIŃSKA K, SZMIDT I. K. (RED.) (2014), Almanach poetów i pisarzy, Związek Literatów Polskich Oddział w Gorzowie Wielkopolskim, Gorzów Wielkopolski.
- KAMIŃSKA K, SZMIDT I. K. (RED.) (2019), Literaci w Gorzowie pod skrzydłami Pegaza. Nowy almanach poetów i pisarzy, Związek Literatów Polskich Oddział w Gorzowie Wielkopolskim, Gorzów Wielkopolski.
- KAMIŃSKA K, SZMIDT I. K. (RED.) (2023), Leksykon literatury gorzowskiej. Arsenał, Gorzów Wielkopolski.
- KAMIŃSKA K. (1992), Papusza, czyli wielka tajemnica, Gorzowska Oficyna Wydawnicza, Gorzów Wielkopolski.
- KAMIŃSKA K. (2013), Gorzów Wielkopolski w poezji. Przegląd tematów, [w:] Miejsce i tożsamość. Literatura lubuska w perspektywie poetyki przestrzeni i antropologii, red. M. Mikołajczak, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, s. 187-199.
- KAMIŃSKA K. (2021), 40 lat RSTK, RSTK, Gorzów Wielkopolski.
- KOSTKIEWICZ-GÓRSKA G., ZIELIŃSKA D. (2017), Papusza w zbiorach bibliotecznych, [w:] Bronisława Wajs – Papusza (1908-1987) – biografia i dziedzictwo, red. Dariusz A. Rymar, Archiwum Państwowe, Gorzów, s. 157-158.
- KRASZEWSKA E. (RED.) (1998), Tu moja „najbliższa ojczyzna”. Wspomnienia o Irenie Dowgielewicz, Wojewódzki Ośrodek Metodyczny, Gorzów Wielkopolski.
- KRYSIŃSKA K. (2015), „Żaden cud nie jest mniejszy...”. Sakralizacje w poezji Ireny Dowgielewicz, „In Gremium”, red. D. Diliński, nr 9, s. 227-236.
- KUŹNIAK A. (2013), Papusza, Czarne, Wołowiec.

- MACHOWSKA M. (2011), Bronisława Wajs Papusza. Między biografią a legendą, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków.
- MACHOWSKA M. (2020), Ja, cygańska dziewczyna, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Zbigniewa Herberta, Gorzów Wielkopolski.
- MADEJSKI J. (2003), „Uczę się słów prostych...”. Edukacja poetycka Kazimierza Furmana, [w:] Dziedzictwo kulturowe regionu gorzowskiego, t. 1, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Gorzów Wielkopolski, s. 93-106.
- MARKIEWICZ C. (2007), Nietutejsze tutaj Ireny Dowgielewicz, „Pro Libris”, nr 2, Wydawnictwo Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Cypriana Norwida, Zielona Góra, s. 114-116.
- MIKOŁAJCZAK M. (2010), „Biała plama”? Twórczość lubuska w perspektywie nowego regionalizmu, [w:] „Pro Libris, nr 2/3, Wydawnictwo Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Cypriana Norwida, Zielona Góra, s. 63-71.
- MIKOŁAJCZAK M. (2011), Zbliżenia. Studia i szkice poświęcone literaturze lubuskiej, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- MIKOŁAJCZAK M. (2017), Mity założycielskie Ziemi Lubuskiej w perspektywie nowego regionalizmu – wykład inauguracyjny, „Miesięcznik Uniwersytet Zielonogórski”, nr 10, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra, s. 10-13.
- MIKOŁAJCZAK M. (2018), „Osobliwy manuskrypt” „Uzanka” Zygmunta Trziszki jako początek „osadniczej epopei”, [w:] „Jestem kulturowym mieszkańcem. I to mi się podoba...”. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Andrzejowi Zawadzcie z okazji 70. rocznicy urodzin, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, s. 387-399.
- MIKOŁAJCZAK M. (2021a), Lubuskie mity założycielskie w perspektywie badań noworegionalnych, [w:] Literatura osadnicza jako narracja założycielska Ziemi Lubuskiej, Towarzystwo Autorów i Wydawców Naukowych „Universitas”, Kraków, s. 15-21
- MIKOŁAJCZAK M. (2021b), Ramiona Antajosa. Z teorii i historii regionalizmu literackiego w Polsce, Towarzystwo Autorów i Wydawców Naukowych „Universitas”, Kraków.
- PRZYBOŚ J. (1956), Papusza i pieśń ludowa, „Przegląd Kulturalny”, nr 20.
- RUDIAK R. (2015), Życie literackie na Ziemi Lubuskiej w latach 1945-2000, Wydawnictwo Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Cypriana Norwida, Zielona Góra.

- RUSZCZYŃSKA M. (2013), Kresowy raj utracony w opowiadaniach Zygmunta Trziszki, [w:] *Miejsce i tożsamość. Literatura lubuska w perspektywie poetyki przestrzeni i antropologii*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, s. 277-290.
- RUSZCZYŃSKA M. (2015), *Pogranicze. Studia i szkice literackie*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- RUTKOWSKA J. (2003), Ukształtowanie językowe debiutanckich opowiadań Janusza Olczaka (na materiale zbioru „Białe kołnierzyki”), [w:] *Dziedzictwo kulturowe regionu gorzowskiego*, t. 2, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Gorzów Wielkopolski, s. 191-198.
- RYMAR D. A. (1999), Wokół wydania „Rubieży”, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 6(2), s. 147-151.
- RYMAR D. A. (2020), *Przegrałem jak żołnierz. Zdzisław Morawski (6 IX 1926-28 X 1992) – biografia polityczna*, Wydawnictwo Akademii im. Jakuba z Paradyża, Gorzów Wielkopolski.
- RYMAR D. A. (2017), *Bronisława Wajs – Papusza (1908-1987) – biografia i dziedzictwo*. Archiwum Państwowe w Gorzowie Wielkopolskim.
- SIATECKI A. (2003), Dał drapaka, „Gazeta Lubuska”, 26-27.08.2000
- SKORUPSKA-RACZYŃSKA E. (2003), Językowa kreacja swoich i obcych w powieści Janusza Olczaka „Szyld pisany antykwą”, [w:] *Dziedzictwo kulturowe regionu gorzowskiego*, t. 2, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Gorzów Wielkopolski, s. 155-162.
- SKORUPSKA-RACZYŃSKA E., JANICKA-SZYSZKO R. (2017), *Włodzimierz Korzak – Co las mu powiedział?*, Wydawnictwo Naukowe Akademii im. Jakuba z Paradyża, Gorzów Wielkopolski.
- SOBCZAK M. (2010), *Bronisława Wajs – Papusza w perspektywie legendy literackiej*. Zarys, „Pro Libris”, nr 4, Zielona Góra, s. 79-81.
- SOKÓŁKA A., ZIELIŃSKA D. (OPRAC.) (2018), *Bronisława Wajs Papusza (17.08.1908-08.02.1987)*, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Zbigniewa Herberta, Gorzów Wielkopolski.
- SZENWALD S., ZIELIŃSKA D. (RED.) (2022), *Bibliografia zawartości „Pegaza Lubuskiego” za lata 2003-2021*, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Zbigniewa Herberta, Gorzów Wielkopolski.
- SZOTT M. (2016), *Pieśni Papuszy w perspektywie geo- i etnopoetyki*, [w:] *Konteksty kultury*, 16(4), Kraków, s. 469-486.

- SZOTT M. (2018), Miejsca zapisane i przemilczane w poezji Ireny Dowgielewicz, [w:] „In Gremium. Studia nad historią, kulturą i polityką”, red. A. Gillmeister, t. 12, Zielona Góra, s. 245-257.
- SZOTT M. (2021), Czytanie miejsca. Poezja lubuska w perspektywie geopoetyki, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, s. 231.
- SZYMBORSKA W. (1956), Pieśni Papuszy, „Życie Literackie”, nr 19.
- TABORSKA K. (2013), Literatura i literackość w tożsamościowych periodykach miejsca: „Ziemi Gorzowskiej” (1945) i „Ziemi Lubuskiej” (1945,1946), [w:] Miejsce i tożsamość. Literatura lubuska w perspektywie poetyki przestrzeni i antropologii, red. M. Mikołajczak, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, s. 65-79.
- TABORSKA K. (2014), „Rubież” Natalii Bukowieckiej-Kruszony – tożsamościowa powieści nowego pogranicza, [w:] Dziedzictwo Kulturowe Regionu Pogranicza, t. 5, Gorzów Wielkopolski, s. 177-189.
- TABORSKA K. (2017), Literatura miejsca. Piśmiennictwo postlandsberskie, Wydawnictwo Akademii im. Jakuba z Paradyża, Gorzów Wielkopolski.
- TURSKA M. (2022), Krytyka literacka na łamach „Pegaza Lubuskiego”, „Język. Religia. Tożsamość”, 2B(26), s. 317-332.
- WAŚKIEWICZ A. K. (1978), Lubuskie środowisko literackie, „Rocznik Lubuski”, t. X., Zielona Góra, s. 223-254.
- WAŚKIEWICZ A. K. (2003), Irena Dowgielewicz, „Pro Libris”, nr 2, Zielona Góra, s. 65-67.
- WAŚKIEWICZ A. K. (2014), Lubuskie środowisko literackie. Szkice z lat 1963-2012, Towarzystwo Miłośników Zielonej Góry – Winnica, Związek Literatów Polskich Oddział w Zielonej Górze, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- WAŚKIEWICZ A. K. (2016a), Dobra zapowiedź, [w:] O literaturze lubuskiej (szkice, recenzje i inne teksty), Związek Literatów Polskich Oddział w Zielonej Górze, Zielona Góra, s. 31-32.
- WAŚKIEWICZ A. K. (2016b), Szkice do portretów. Papusza, [w:] O literaturze lubuskiej (szkice, recenzje i inne teksty), Związek Literatów Polskich Oddział w Zielonej Górze, Zielona Góra, s. 21-24.
- ZIELIŃSKA D. (OPRAC.) (2013), Kazimierz Furman (20.05.1949-14.10.2009), Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Zbigniewa Herberta, Gorzów Wielkopolski.